

УДК 35.073.5-053.2/.5

Марина БОГОМОЛОВА

кандидат педагогічних наук,
докторант кафедри педагогіки, психології й освітнього менеджменту
Херсонського державного університету, м. Херсон, Україна
e-mail: bogomolova-77777@mail.ru

СОЦІАЛЬНИЙ ЗАХИСТ ДІТЕЙ У ПЕДАГОГІЦІ КОЛЕКТИВУ А. С. МАКАРЕНКА

У статті розглядаються ідеї видатного педагога щодо єдиної трудової школи, положення про зв'язок виховання з життям, освітою і культурою. Висвітлюються основні характерні особливості положення про логіку педагогічної доцільності, упорядковане управління педагогічним закладом, розвиток самостійності і здібностей вихованців, організацію на державному рівні колективу дітей на основі самоврядування. Визначаються особливості здійснення соціального захисту дітей через призму дитячого колективу в педагогічній діяльності А.С.Макаренка, висвітлюються питання структури дитячого колективу. Розглядається поняття «первинного колективу» як важливої структурної ланки загального колективу, створення дитячого колективу в межах виховної колонії для неповнолітніх правопорушників.

Ключові слова: соціальний захист дітей, виховання, перевиховання, колонія для неповнолітніх правопорушників, дитячий колектив, принцип педагогічної доцільності, педагогічна технологія, технологія організації виховного колективу.

Українська національна педагогічна думка останнім часом активно генерує потребу вивчення й впровадження культурних та навчально-виховних цінностей нашого народу в процес модернізації підготовки та розвитку національно свідомої і компетентнісно зорієнтованої особистості випускника школи, здатного до активної соціалізації та державотворення. Національним пріоритетом визначено, що освіта сьогодні – основа розвитку особистості, нації та держави. Вона є головним чинником політичної, соціально-економічної та наукової життєдіяльності українського суспільства, а також стратегічним ресурсом поліпшення добробуту людей, забезпечення національних інтересів, зміцнення авторитету і конкурентоспроможності країни на міжнародній арені.

На превеликий жаль слід констатувати, що значна частина молоді сьогодні повною мірою не відповідає цій благородній державотворчій місії. У цих умовах педагогічна спадщина славетного педагога А.С.Макаренка, методика його виховання все більше вражає сучасних науковців та дослідників мудрістю й геніальністю практичних порад, що, безумовно, і потребують творчого відродження в умовах розбудови сучасної української національної школи. Головним пріоритетом таких дій є створення належних умов для забезпечення патріотично усвідомленої спроможності школярів до щасливої життєвої самореалізації на теренах незалежної України [6, 12].

Державна політика у сфері розвитку національної освіти та виховання, що визначена в Національній доктрині розвитку освіти, полягає у створенні умов для розвитку особистості та максимальної самореалізації патріота-громадянина і виховання покоління людей, здатних ефективно працювати і навчатися протягом життя, оберігати й примножувати цінності національної культури та громадянського суспільства, розвивати й зміцнювати колектив, незалежну, демократичну, правову державу, як невід'ємну складову європейської та світової спільноти. Пріоритетом такої діяльності є формування в дітей та молоді національних і загальнолюдських цінностей, а також здійснення державою їхнього соціального захисту.

Активна діяльність у цьому напрямку проводиться істориками педагогіки України Л. Березівською, Л. Ваховським, Н. Колядою, Н. Побірченко, А. Сбруєвою, О. Сухомлинською, В. Федяєвою та ін.

Відомі педагоги наголошували, що виховання – складна, але доступна кожній дорослій людині напружена праця, яка потребує постійної уваги, щирості, справедливості. Це ґрунтовна, систематична, відповідальна робота. Батьки мають чітко визначити конкретну мету виховання, деталізувати й продумати шляхи її досягнення. Адже правильно виховувати дитину набагато легше, ніж потім її перевиховувати.

Проблеми сімейного виховання та усвідомленого батьківства вдало розв'язував А. С. Ма-

каренко. Він першим в Україні не лише ввів термін «педагогічна технологія», а й увів поняття «технології організації виховного колективу». Він наголошував на важливості для свідомого та відповідального виховання таких процесів, як прогнозування, моделювання, планування, проектування, організація взаємин. Фундаментом його системи виховання є колективна народна основа, рід. А сім'я, зокрема багатодітна, стала основою організаційної технології виховної діяльності колективу. А. Макаренко вважав, що виховання дітей – найголовніша сфера нашого життя. Наші діти – це майбутні громадяни нашої країни й громадяни світу [3, 11].

Особливого інтересу в контексті нашого дослідження набуває проблема здійснення соціального захисту дітей в умовах дитячого колективу, що і сьогодні перебуває в центрі наукового дискурсу. Тому **метою** нашої статті є визначення особливостей здійснення соціального захисту дітей через призму дитячого колективу в педагогічній діяльності А. С. Макаренка.

Науково-теоретична спадщина А. С. Макаренка – це не тільки діяльність видатного педагога у минулому, яка обмежена часовими рамками 20–30 років ХХ століття. Вона є науковою педагогікою для нинішніх і майбутніх поколінь педагогів.

Відомо, що його педагогічну систему цінують сьогодні в усьому світі. Особливий інтерес до спадщини Антона Семеновича проявляють зараз педагоги Німеччини, Японії, Сполучених Штатів та багатьох інших країн. Хоча, звичайно, Макаренко був перш за все людиною свого часу і запропонував виховання соціально небезпечних дітей у рамках того, радянського, суспільства, проте багато нового він у світову педагогічну спадщину наш співвітчизник, а його ідеї актуальні у вихованні нинішнього покоління дітей [5, 80].

Громадянська війна внесла свої корективи в плани талановитого педагога. Прихід загонів А. Денікіна змусив Макаренка переїхати до Полтави. Тут у період з 9 вересня 1919 року до 3 вересня 1920 року він працював завідувачем 2-го міського початкового училища і водночас був одним із членів губернського управління працівників освіти.

Поволі стихали вітри громадянської війни, і треба було налагоджувати життя. Рада народних комісарів 4 лютого 1919 року видала декрет про заснування Ради захисту дітей, намагаючись у такий спосіб подолати дитячу безпри-

тульність і злочинність, яка набула в країні жалючих масштабів. Виконуючи постанову РНК, А. С. Макаренко з вересня 1920 року до липня 1935 року, спираючись на власний ентузіазм і мінімальну матеріальну допомогу, організував, а згодом і творчо керував дитячими навчально-виховними закладами, зокрема колонією О. М. Горького та комуною імені Ф. Е. Дзержинського в Харкові. З самого початку роботи колонії Макаренко прагнув теоретично обґрунтувати і практично застосувати колективну форму виховання особистості [5, 82].

Основою педагогічних звершень і літературного доробку А. С. Макаренка є постать людини – складової колективу. Відстоюючи кожного свого «правопорушника», педагог стверджував, що немає «дефективних», «морально занедбаних» дітей, а є лише тимчасово дезорієнтовані. Саме із цього почалося експериментування Макаренка, відкривання догм і канонів тогочасної педагогіки.

У 1926 році горьківська колонія – 130 вихованців і медперсонал – переїздить на територію колишнього Курязького монастиря, розташованого на відстані 8 км від Харкова. А вже після злиття в травні 1926 році колонії імені Горького і курязької він розпочав нову велику справу [1, 516].

Поряд із роботою в колонії імені Горького з червня 1927 року Макаренко бере безпосередню участь в організації дитячої трудової колонії імені Дзержинського в селищі Новий Харків (передмістя Харкова). Спочатку він намагався поєднати роботу з двома колективами, але давалася взнаки чимала відстань між установами й занедбаність дітей. У вересні 1928 року він залишає колонію і переїздить до комуни, де творчо застосовує набутий у колонії досвід [1, 518].

Через Макаренка колоністи змогли налагодити зв'язки зі своїм кумиром – О. М. Горьким, який на той час перебував у Сорренто, в Італії. Його приїзд в колонію 6 липня 1928 року справив надзвичайне враження на дітей і остаточно переконав А. С. Макаренка у тому, що настала пора приступати до опису й систематизації власного досвіду. Так почала народжуватися легендарна «Педагогічна поема» [1, 519].

Необхідно зазначити, що стрижнем педагогіки А. С. Макаренка було вчення про дитячий колектив. Він розглядав повноцінний колектив як необхідну умову найбільш повного розвитку особистості. Під колективом педагог розуміє не

випадкове зібрання людей, а таке, що об'єднане спільною суспільно-цілісною метою, спільною діяльністю по досягненню цієї мети, де наявні органи самоуправління і координації та існують відносини відповідальної залежності [3, 13].

Крім цих суттєвих ознак колективу, важливою умовою його існування вчений визначає контактність: члени колективу повинні знати один одного і мати про кожного особисту думку.

У контексті нашого дослідження вважаємо за необхідне висвітлити питання структури дитячого колективу. А. С. Макаренко вважав, що структура колективу повинна бути багатоваріативною і динамічною. У вирішенні цього питання він відштовхувався від ідеї, що чим багатогранніші відносини, в які вступають вихованці в колективі, тим інтенсивніше проходить формування особистості кожного з них.

Соціальний захист дітей Макаренко здійснював за допомогою створення дитячого колективу в межах виховної колонії для неповнолітніх правопорушників. Важливою структурною ланкою загального колективу Макаренко називав первинний колектив. Первинний колектив – це соціальне мікросередовище, яке створюється спеціально для зв'язку між окремою особою і колективом, у якому окремі його члени перебувають у постійному діловому, товариському, побутовому та ідеологічному об'єднанні. Саме первинний колектив, на думку вченого, повинен першим представляти і захищати інтереси особи, першим реагувати на її вчинки і поведінку [6, 280].

Необхідно підкреслити, що для успішної організації первинного колективу за Макаренко, необхідно виконання наступних умов: повної керованості (не більше 15 членів, щоб не виникали більш дрібні об'єднання неформального характеру), соціальної нейтральності (не менше 7 чоловік, щоб не перетворитися у групу друзів-приятелів), наступності поколінь і можливості нагромадження традицій (організація тісної взаємодії дітей різного віку) [6, 281].

Отже, можемо констатувати, що за А. С. Макаренко найбільш вдалою формою первинного колективу є різновіковий загін. Такі загани він практикував у комуні імені Держинського, організовуючи їх за виробничою ознакою. Саме така організація створювала осередки, де об'єднувалися і шкільні, і виробничі інтереси дітей різного віку. Але створювати різновікові загани можливо лише за умови, коли колектив склався.

У структурній побудові колективу педагог важливе місце відводить організації його керівництва. Це питання вирішувалося через розвиток органів самоврядування, найголовнішою умовою існування яких була регулярна дієвість. Найвищим таким органом були загальні збори колективу, які вирішували більшість питань. На цих зборах обиралися робочі органи самоуправління: рада колективу, санкомісія та уповноважені. Раду колективу складали командири первинних загонів, які обиралися на загальних зборах. Уповноважені організовували свою роботу від імені того чи іншого робочого органу самоврядування [6, 281].

Уважаємо за необхідне висвітлити подану вченим класифікацію колективів за стадіями їх розвитку. Залежно від того, ким пред'являються вимоги у вирішенні колективних питань, виділяються наступні чотири стадії колективу: перша – колективу ще нема, керівник змушений виступати у ролі «диктатора»; друга – виділяються активісти, які підтримують керівника і беруть на себе частину його повноважень; третя – колектив повністю склався, більшість функцій керівника переходить до органів самоврядування; четверта – кожен перебуває на рівні самовиховання, ставлячи колективну вимоги сам до себе [6, 282].

Важливою ланкою в теорії дитячого колективу А. С. Макаренка було питання про стиль і тон колективу. Стиль – це практика, це життя колективу. Форму, в якій реалізується стиль, педагог називає тоном колективу. Він виділяє характерні ознаки стилю і тону дитячого колективу: мажор (постійна бадьорість, готовність до корисних дій, але обміркованих); почуття власної гідності, що впливає з уявлення про цінність свого колективу і проявляється в гордощах за нього, в опорі проникненню до колективу чужого, у стриманому і ввічливому ставленні вихованців до незнайомої людини; вміння орієнтуватися (здатність встановлювати таку лінію поведінки, яка найбільше відповідає інтересам колективу); єдність колективу (кожен вихованець не відчуває відособленості і беззахисності в колективі); ідея захищеності (захист колективом своїх членів від сторонніх, готовність кожного вихованця не допустити приниження будь-якого члена колективу іншими його членами); здатність до гальмування (стриманість у рухах, словах, крикові, уміння поступитися товаришеві в суперечках, загальна ввічливість); активність (постійна готовність до корисного ділового руху) [6, 284].

Усі названі ознаки стилю і тону колективу виховуються в усіх галузях його життя і проявляються, передусім, у правилах і нормах зовнішньої поведінки дітей.

Отже, А. С. Макаренко зробив великий внесок у розвиток педагогіки. Розроблені та випробувані ним на практиці у багаторічній педагогічній діяльності педагогічні основи формування особистості людини нового суспільства, визначення ролі колективу та праці в цьому складному та тривалому процесі, лягли наріжними каменями до фундаменту педагогіки колективу. Він визначив і охарактеризував роль сім'ї у формуванні цілісної особистості [2, 315].

А. С. Макаренко зробив більше ніж будь-хто з радянських педагогів для того, щоб з хлопчиків і дівчаток сформувати ідейних і високоморальних людей, гідних громадян своєї країни. Його досвід та спадщину вчителі шкіл використовують і сьогодні. Його ідеями пронизаний виховний колектив. Але, поза сумнівів, перед українським макаренкознавством стоять досить складні завдання, пов'язані із подальшим просуванням в опануванні спадщини педагогіки колективу. Науковці й сьогодні повинні досліджувати Макаренка, систематизувати досвід великого педагога [4].

А. С. Макаренко створив найефективнішу педагогічну систему ХХ століття. У його творах глибоко і всебічно показана теорія і практика виховання нової людини, охарактеризована цілісна система науково-педагогічного знання, системотворчим елементом якої є принципи доцільності і єдності розвитку особистості в колективі.

Серед педагогічних відкриттів ученого є дуже значущі, які на сьогодні ще недостатньо оцінені. Серед них ідея виховного колективу як основи цілісної системи формування особистості. Можна стверджувати, що ним відкриті закони колективної життєдіяльності, що мають світове значення. Йому вдалося сформулювати цілісну концепцію виховного колективу, в якому встановлюється рівноправ'я вихователів та вихованців.

Отже, підсумовуючи все вищевикладене, можна констатувати, що педагогічні ідеї А. С. Макаренка і сьогодні не втратили своєї актуальності.

Не можна не відмітити ту увагу, яку педагог приділяв значенню колективу у вихованні та важливості самостійності дітей, яку їм допомагав виховувати колектив, але за умови само-

управління в цьому колективі. Ідею вченого щодо створення стилю і тону колективу сьогодні вважають досить таки перспективною, такою, яка діє і дає дуже вагомий результат.

Стаття не претендує на всебічний і вичерпний аналіз багатогранного питання соціального захисту дітей у педагогіці колективу А. С. Макаренка. Виокремлення педагогіки колективу як актуального напрямку досліджень було викликано потребами тогочасного суспільства і дістало достатній рівень розробки її наукового апарату, що може бути предметом подальших розвідок.

Список використаних джерел

1. Бойко А.М. Персоналії в історії національної педагогіки. 22 видатних українських педагоги: Підручник [Текст] / А.М. Бойко, В.Д. Бардінова та ін.; Під заг. ред. А.М. Бойко – К.: ВД «Професіонал», 2004. – 576 с.
2. Макаренко А.С. Книга для батьків [Текст] / А.С. Макаренко. – К.: Радянська школа, 1980. – 327 с.
3. Макаренко А.С. О личности в обществе [Текст] / А.С. Макаренко // Сочинения: в 7 т. – М.: Изд-во АПН РСФСР, 1958. – Т. 7. – С. 11-16.
4. Макаренко А.С. Художественная литература о воспитании детей [Текст] / А.С. Макаренко // Сочинения: в 7 т. – М.: Изд-во АПН РСФСР, 1958. – Т. 5. – С. 358-387.
5. Медынский Е.Н. Антон Семенович Макаренко. Жизнь и педагогическое творчество [Текст] / Е.Н. Медынский. – М.: Изд-во АПН РСФСР, 1949. – С. 79-85.
6. Проніков О.К. Історія педагогіки : курс лекцій [Текст] / О.К. Проніков. – К. : Видавничий дім «Слово», 2015. – 440 с.
7. Хрестоматія з історії дошкільної педагогіки: Навч. посіб. [Текст] / Від упорядників, вступні нариси та упорядкув. З.Н. Борисової, В.У. Кузьменко; За заг.ред. З.Н. Борисової. – К.: Вища шк., 2004. – 511 с.: іл.

References

1. Bojko A.M. (2004). Personalii v istorii nazionalnoi pedagogiki. 22 vudatnuh ukrainiskuh pedagogu: Pidruchnuk [Personalities in the history of national pedagogy. 22 outstanding Ukrainian teachers: a Tutorial]. Kiev: VD «Professional», 576 [in Ukrainian].
2. Makarenko A.S. (1980). Knuga dlja batkiv [A book for parents]. Kiev: The Soviet school, 327 [in Ukrainian].
3. Makarenko A.S. (1958). O lischnosti v obschestve [On the individual in society]. Essays: in 7 vol. Moscow: Izd-vo APN RSFSR, v.7. p. 11-16 [in Russian].
4. Makarenko A.S. (1958). Hudojstvennaja literatura o vospitanii detei [Literature about parenting]. Essays: in 7 vol. Moscow: Izd-vo APN RSFSR, v. 5. p. 358-387 [in Russian].
5. Medunskij E.N. (1949). Anton Semenovich Makarenko. Jizn i pedagogicheskoe tvorcestvo [Anton Semenovich Makarenko. Life and teaching creativity]. Moscow: Izd-vo APN RSFSR, p. 79-85 [in Russian].
6. Pronikov O.K. (2015). Istorija pedagogiki: kurs lekcij [History of pedagogics : a course of lectures]. Kiev: Publishing house «Word», 440 [in Ukrainian].
7. Borisova Z.N. (2004). Hrestomatija z istorii dochkilnoi pedagogiki [A reader on the history of preschool pedagogy: Ucheb. manual.]. Kiev: High school, 511 [in Ukrainian].

Богомолова М. Ю.

СОЦИАЛЬНАЯ ЗАЩИТА ДЕТЕЙ В ПЕДАГОГИКЕ КОЛЛЕКТИВА А. С. МАКАРЕНКА

В статье рассматриваются идеи выдающегося педагога по поводу единой трудовой школы, положение о связи воспитания с жизнью, образованием и культурой. Осветляются основные характерные особенности положения о логике педагогической целесообразности, упорядоченное управление педагогическим заведением, развитие самостоятельности и задатков воспитанников, организация на государственном уровне коллектива детей на основе самоуправления. Определяются особенности осуществления социальной защиты детей через призму детского коллектива в педагогической деятельности А. С. Макаренка, освещаются вопросы структуры детского коллектива. Рассматривается понятие «первичного коллектива», как важного структурного звена общего коллектива, создание детского коллектива в рамках воспитательной колонии для несовершеннолетних правонарушителей.

Ключевые слова: социальная защита детей, воспитание, перевоспитание, колония для несовершеннолетних правонарушителей, детский коллектив, принцип педагогической целесообразности, педагогическая технология, технология организации воспитательного коллектива.

Bogomolova M.

SOCIAL PROTECTION FOR CHILDREN IN COLLECTIVE PEDAGOGY OF A.S.MAKARENKO

The article discusses the ideas of the outstanding teacher on the unified labor school, the position of the connection of education with life, education, and culture. Highlights the main characteristics of the regulations on the logic of the pedagogical feasibility, management orderly educational institution, development of independence and abilities of pupils, organization at the state level of the group of children on the basis of self-government.

Defines the features of the social protection of children through the prism of a group of children in the pedagogical activity of A. S. Makarenko, highlights issues of structure group of children. Discusses the concept of «primary group» as an important structural dimension of the overall team, creating a group of children within the educational colony for juvenile offenders.

A. S. Makarenko has created the most effective educational system of the twentieth century. In his works deeply and comprehensively illustrates the theory and practice of educating the new man, is characterized by a holistic system of scientific and pedagogical knowledge, systematic element of which is the principles of appropriateness and unity of the development of personality in the team. It can be argued that they opened the laws of collective life, global significance. He was able to formulate a holistic concept of the educational team, which establishes the equality of teachers and students.

Key words: social protection of children, education, rehabilitation, juvenile offenders, children's collective, the principle of pedagogical expediency, pedagogical technology, technology of organization of the educational team.

Стаття надійшла до редколегії 10.04.2017